

نگرشی بر وضعیت حقوقی معلولان در ایران

در پرتو حمایت های رفاهی و مدنی دولت^۱

سیده محمدحسین نصیب^{*}

عبادالله جهانبین^{**}

سیدفخرالدین جهانبین^{***}

چکیده

معلولان به عنوان طیفی از اقلیت های یک جامعه همواره به نوعی در معرض تضییع حقوق خود می باشند که ضرورت گذار از نگرش «ترحم محورانه» به «حق مدارانه» در فرآیند زندگی اجتماعی و بسترهای مقررات گذاری به عنوان ضرورت مبنای آن لازم می آید. در این مقاله با توجه به فرضیه عدم رعایت اصل برابری و انصاف و همچنین عدم وجود ضمانت های اجرایی قوی برای قوانین و مقررات مربوطه، لزوم بازنگری آن ها مورد بررسی و تأکید قرار گرفته است. بر این اساس بنا بر ضرورت، معلولیت و مفاهیم وابسته به آن، با توجه به نگرش قوانین داخلی برخی از کشورها و نیز اسناد حقوقی بین المللی جهت تبیین موضوع، بازتعریف شده است. سپس تکالیف دولت در دو بخش حمایت های رفاهی و مدنی با لحاظ بعضی ضرورت های حقوق بشری قواعد بین المللی، مقررات داخلی سایر کشورها، قانون اساسی و قوانین عادی و مقررات موجود در ایران، با نگاه به اصل بهره گیری برابر از فرصت ها، تبعیض مثبت و تمهیدات ارفاقی لازم در خصوص معلولان، مورد بررسی و ارزیابی قرار گرفته است. نقاط ضعف و قوت آن در مراحل قانونگذاری و اجرایی، با استناد به قوانین و واقعیت های موجود در جامعه بررسی و شناسانده شده است. این نوشتار درصدد ارائه سازوکار ارتقای صیانت بیشتر از حقوق ناتوانان، بهینه کردن وضعیت موجود و تغییر در نگرش عمومی جامعه نسبت به این قشر می باشد و از سوی دیگر ضرورت اصلاح، تدوین و تهیه مقررات شایسته به نحوی که بتواند تضمین کننده حقوقشان باشد، آشکار می گردد.

کلید واژگان: معلولیت، توانبخشی، رفاه، برابری، تکالیف دولت، حقوق بشر.

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۰/۵/۸

^۱ تاریخ دریافت: ۱۳۹۰/۲/۲۵

* مدرس دانشگاه پیام نور.

** دانشجوی دکتری حقوق عمومی دانشگاه شهید بهشتی.

*** دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم شناسی دانشگاه قم.

مقدمه

امروزه در جهان با تکیه بر اصول بنیادین حقوق بشری و ارزش های انسانی، برابری فرصت ها برای همه اقشار جامعه با شرایط ویژه و منحصر به فرد، یکی از دغدغه ها و اصول مهم در تبیین رویکردهای جدید قاعده سازی و مقرره گذاری می باشد که این رویکرد جدید و در حال تغییر باعث شده است تا با نگاهی جامع، جایگاه و نقش تک تک افراد درون جامعه باز تعریف شود.

ضرورت ها و تغییرات اجتماعی جدید دائماً پویاتر از قبل بر روند قاعده سازی تأثیر می گذارند که نگاه ویژه به برخی اقشار خاص جامعه نه از منظر «ترحم» و «حمایت»، بلکه با رویکرد «حق محورانه» گونه ای از می باشد. معلولان که با واقعیت موجود ناهنجاری های درونی (جسمی و روحی) و ناهنجاری های بیرونی (عرصه های اجتماعی، فرهنگی، حقوقی و...)، یکی از مهم ترین اقشار ویژه درون جامعه هستند و بخش قابل توجهی از جامعه را تشکیل می دهند، اگر سازوکارهای حمایتی با نگرش حق محورانه (تبعیض مثبت) در جهت برابری برای آن ها فراهم نگردد، نمی توانند حتی از حقوق اولیه خود برخوردار شوند.

در ایران با توجه به عدم توسعه یافتگی، این رویکرد علی رغم نگرش ارزش مدار ناشی از جهان بینی اسلامی حاکم بر فضای عمومی جامعه و ساختار سیاسی-حقوقی آن، چندان مورد توجه قرار نگرفته است و فقط با نگاه حمایت محورانه، در شرایط مختلفی قوانین و مقرراتی مختص معلولین تدوین و تصویب شده است که به دلایل مختلف نتوانسته در جهت تحقق اهداف مورد نظر مندرج در اسناد حقوق بشری و نیز برخی اهداف مندرج در اصول قانون اساسی و حتی آموزه های متعالی دینی، موثر واقع گردد.

در این مقاله سعی شده در پرتو اصول علمی و عملی رایج دنیا، مقایسه ای اجمالی در باب هنجارهای بین المللی حقوق بشری و برخی قواعد خاص نظام های حقوق داخلی کشورهای در خصوص معلولان، صورت پذیرد. ضمن شناسایی نقاط ضعف و قوت، جنبه های از تمهیدات ارفاقی معلولین در حقوق موضوعه ای ایران، جدیدترین نگرش های مبتنی بر برابری در موضوعات اساسی از جمله ضرورت بازتعریف مفاهیم، تبیین لزوم حمایت های رفاهی و مدنی دولت و بررسی خلاءهای موجود از منظر مقررات گذاری و نیز تضمین ضمانت اجراهای آن، مورد بررسی و کنکاش قرار گیرد. "البته قابل ذکر است که مسائل حقوقی جانبازان انقلاب و جنگ تحمیلی خود موضوعی گسترده است که در این مجال نمی گنجد، لذا در این مقاله فقط معلولین عادی مورد بررسی قرار می گیرد.

۱- مفاهیم

۱-۱- معلولیت

کلمه معلولیت^۲ از بازی شانسی تجاری قدیمی آنلگوساکسونی «دست در کلاه»^۳ گرفته شده است که با گذر زمان

^۲. Handicap/disability.

^۳. Hand – in – cap.

خود به خود منشأ «نقص» یا «معلولیت»^۴ شده است. بسیاری از مدافعان حقوق معلولین از اصطلاح «handicap» بیزارند و ادعا می کنند این واژه پیشینه خوشایندی ندارد، چرا که لغت شناسان^۵ ادعا دارند که معلولیت مشتق از اصطلاح «cap-in-hand» است که اشاره به تکدی گری در خیابان دارد.^۶ اولین استفاده از این واژه، از یک نقل و قول به سال ۱۶۵۳ م. بر می گردد و در نهایت برای تعیین اختلال روانی یا جسمی نخستین بار به سال ۱۹۱۵ در مورد کودکان معلول ثبت شده است.^۷

با نگاهی دقیق، حقیقت شکل گیری این مفهوم را در حوادث سال ۱۵۰۴ م می توان یافت. در این سال بعد از یک سری جنگ های سخت مقارن با دوران پادشاهی هانری هفتم^۸ در انگلستان، مجروحان جنگی بسیاری برای کشور به جا می ماند که قادر به انجام کار و فعالیت های اجتماعی نبودند، هانری هفتم برای تقویت و حمایت از آن ها قانونی وضع نمود که ورود این سربازان مجروح (معلول) را به خیابان ها با کلاهی در دست جهت طلب یاری و مساعدت هموطنان به پاس خدماتشان، قانونی می نمود.^۹ بنابراین این عمل در طول زمان ها مختص به اشخاصی بوده که نوعی نقص و ناتوانی^{۱۰} داشته اند و نیاز به جنبه های حمایتی داشته اند و لذا توسعه مفهومی یافته است.

مفهوم و برداشت ذهنی متفاوت از واژه ها و اصطلاحات در جوامع گوناگون می تواند در تدوین قوانین و مقررات نقش مهمی را ایفا نماید. اگر این واژه ها با نگرش سطحی و عدم جامعیت و مانعیت مطلوب تعریف شوند، مانع تحقق اهداف قانونگذار در آن موضوع می شوند. آن جایی که توسعه و تضييق مفهومی و مصداقی و دایره معلولیت در این راستا قابل تأمل است، لذا توجه و مقایسه با قوانین و مقررات سایر کشورها لازم می باشد.

دیکشنری «ویستر» معلولیت را آن نوع از ناتوانی جسمی یا روانی می داند که مانع از مشارکت در فعالیت های معمول روزمره شخص می شود.^{۱۱} طرفداران حقوق اوتیسم^{۱۲} با استدلالی، عدم رشد و نموی را که توسط جامعه نوعی برچسب و انگ محسوب می شود را معلولیت می دانند.^{۱۳} قانون حمایتی معلولان استرالیا، معلولیت را مخدوش شدن تمامیت جسمی و روحی، ناهنجاری و اختلال در فرایند تفکر، درک از واقعیات، ابراز احساسات و قضاوت شخصی محسوب می کند،^{۱۴} با لحاظ نگاه فرهنگی جامعه، قانون حقوق بشر کانادا ضمن بر شمردن هر گونه ناتوانی روحی و جسمی در هر دوره ای از عمر، عارضه های ناشی از اعتیاد به الکل و مواد مخدر را نیز در زمره معلولیت دانسته است.^{۱۵}

۴. Disability.

۵. Morphophonemics.

۶. Amunds, Ron, "about the meaning of Handicap", Dept of philosophy, university of hawaii at hilo, about the meaning of "Handicap" available at: www.uhh.hawaii.edu/ronald/HandicapDefinition.html

۷. <http://handicap.com>.

۸. Henry VII (1457-1509).

۹. <http://www.shopes.com/hanguage/offense/handicap.asp>.

۱۰. Disability.

۱۱. www.merriam-webster.com/dictionary/handicap.

۱۲. Autism rights movement.

۱۳. Solomon/Andrew, "The New wave of Autism Rights Activists" New york magazine, Retrieved October 30, 2011, p.57.

۱۴. Australian Disability Discrimination Act 1992.

۱۵. Canadian Human Rights Act 1977.

که قسمت متأخر این معلولیت نسبت به سایر قوانین منحصر به فرد می باشد. در نیوزیلند علاوه بر برشمردن برخی عارضه های روحی و جسمی، شخصی را که از ویلچر و یا سگ راهنما استفاده می نمایند، معلول به حساب می آورند.^{۱۶} در سوئد محدودیت های جسمی و روانی در برخورداری و روانی در برخورداری و کار بست ظرفیت های عملکردی شخص در هر مرحله از زندگی معلولیت قلمداد می شود.^{۱۷} قانون حمایت از معلولان چین، معلول را کسی می داند که دچار فقدان انجام وظایف روانی و ساختار بدنی باشد و به عارضه های شنوایی، گفتاری، معلولیت های چند گانه و ... دچار باشد.^{۱۸} قانون حمایتی هند ناتوانی های جسمی و روانی که نباید از ۴۰ درصد پایین تر باشد و به تأیید پزشک صلاحیت دارد رسیده باشد را اطلاق معلولیت می داند.^{۱۹} قانون توانبخشی معلولین تایلند، اختلال در بهره مندی از پتانسیل های فکری و قدرت یادگیری را در کنار سایر اختلال های جسمی - حرکتی، مشخصه شخص معلول محسوب می کند.^{۲۰} قواعد استاندارد سازی سازمان ملل در برابری فرصت های معلولین، با توجه به جوامع و کشورها، معلولیت را شامل خلاصه تعدادی از محدودیت های عملکردی افراد می داند که بر فعالیت های سازمان یافته ای چون ارتباطات و آموزش و پرورش در شرایط مساوی بتواند تأثیر بگذارد.^{۲۱} قانون جامع حمایت از حقوق معلولان مصوب ۱۳۸۳ قبل از تعریف و تبیین شرایط معلولیت، آن را منوط به تأیید مرجع صلاحیت دار "کمیسیون پزشکی سازمان بهزیستی" نموده است و این تأیید را در ادامه منوط به ضایعه جسمی، ذهنی و روانی مستمر و قابل توجهی که مؤثر بر سلامت و کارآیی عمومی شخص باشد و به نوعی تحدیدی بر استقلال فرد باشد می داند. در این قانون تنها جنبه فیزیکی و روانی افراد مورد توجه قرار گرفته است که نشان دهنده آن است که قانونگذار معلولیت را شرط کاهش استقلال فرد دانسته است و محدودیت های محیطی، اجتماعی و سیستمی را که باعث بروز معلولیت در فرد می شوند را مشمول قانون ننموده است، در حالی که این عوامل موجب کاهش استقلال فرد در زمینه های اجتماعی و اقتصادی می شود. هم چنین میزان و حدود اختلال ها را منوط به تأمین نظر و تأیید مرجع صلاحیت دار نموده است.

۲-۱- توانبخشی^{۲۲}

توان بخشی و نوتوانی در علوم بهداشتی^{۲۳} فرآیندی است که در آن به فرد توان خواه کمک می شود تا توانایی از دست رفته خود را پس از یک واقعه، بیماری یا آسیبی که منجر به محدودیت عملکردی وی شده است مجدداً به دست آورد. در باز توانی برخلاف پزشکی غالباً دارویی تجویز نمی شود و روند بازیافتن توانایی ها تدریجی است. در جرم شناسی و حقوق نوعی از اقدامات تأمینی و تربیتی است که با هدف تأدیب بز هکار و بازگردانی آن به چرخه طبیعی زندگی اجتماعی به جامعه صورت می پذیرد.

^{۱۶}. New Zealand Human Rights Act 1993.

^{۱۷}. Sweden prohibiting Discrimination in working Life against persons with Disabilities 1999.

^{۱۸}. Law on the protection of Disabled persons 1990.

^{۱۹}. persons with Disabilities (inda Equal opportunities Protection of Right and ful participation Act (1995).

^{۲۰}. Thailand Rehabilitation Disabled persons Act 1994.

^{۲۱}. 48/96/un, Standard Rules on the Equahization of opportunities for persons with Disabilities (1993).

^{۲۲}. Rehabilithation.

^{۲۳}. Health Sciences.

کنوانسیون حقوق اشخاص دارای معلولیت^{۲۴} بدون تعریف توانبخشی در ماده ۲۶ به تجویز برخی از وظایف "توانبخشی و بازتوانی"^{۲۵} برای دولت های عضو پرداخته است. سازمان بهداشت جهانی^{۲۶} با طرح موضوعات سه گانه اختلال^{۲۷} ناتوانی و معلولیت تقصیر در پدیده معلولیت را از فرد به جامعه منتقل نموده تا بدین وسیله ضمن تأکید بر توانمندی های افراد معلول، مشارکت او را در جامعه افزایش دهد.^{۲۸} و توانبخشی را مجموعه ای از اقدامات آموزشی، حرفه ای و ... در جهت بازتوانی فرد معلول، به منظور ارتقای سطح کارآیی او در بالاترین حد ممکن می داند. در درون برنامه توسعه جوامع یونسکو^{۲۹} و سازمان جهانی کار^{۳۰} توانبخشی مبتنی بر جامعه^{۳۱} راهبردی جهت عدالت اجتماعی و پیوستن تمامی افراد که دچار ناتوانی هستند، به جامعه است.^{۳۲} توان بخشی مبتنی بر جامعه (CBR) علاوه بر بیان مؤلفه های همکاری و تعاون اجتماعی و تمرکز بر ارزش ها جامعه و خانواده، خودمراقبتی را مهم ترین وظیفه می داند و اصول و چارچوب های مرتبط با مراقبت های بهداشتی خانگی را نیز ارائه می نماید.^{۳۳} سازمان بهداشت جهانی در برنامه «بهداشت برای همه»^{۳۴} دولت ها را موظف به رعایت مراقبت های اولیه بهداشتی^{۳۵} که شامل چهار جزء ارتقای بهداشت، پیشگیری، خدمات درمانی و توانبخشی است، می نماید.^{۳۶}

در ایران قدمت توانبخشی به طب فیزیکی بوعلی سینا، حرارت های ماساژی که برای درد ستون فقرات تجویز می نمود و همچنین استفاده از آب های معدنی برای تسکین دردها می رسد.^{۳۷} تا چند دهه قبل توجه به امور معلولان جنبه مذهبی داشت که با تصویب قانون سال ۱۳۴۷ و تکلیف دولت بر دایر نمودن انجمن توانبخشی در وزارت کار و امور اجتماعی، امور معلولان به عرصه قوانین و مقررات کشور ورود پیدا کرد. با انحلال این وزارتخانه در سال ۱۳۵۵ انجمن مذکور به وزارت بهداری و بهزیستی انتقال یافت و از سال ۱۳۵۸ تاکنون برنامه ها و فعالیت های توانبخشی به معاونت تخصصی در سازمان بهزیستی که هم اکنون بخشی از وزارت رفاه می باشد محول شده است.

در کانادا برنامه های اجتماعی زیادی برای معلولین از راهکارهای تأمین درآمد، تا حمایت ها از کار افتادگی و کمک های استخدامی برای افراد معلول در نظر گرفته شده است. با تقسیم مسئولیت ها، وظیفه اجرای برنامه های توانبخشی در راستای افزایش درآمدهای معلولین عمدتاً به دولت فدرال و مسئولیت های رفاهی، آموزشی، بهداشتی و

^{۲۴}. Convention on the Rights of Persons with Disabilities (2006).

^{۲۵}. Habilitation and rehabilitation.

^{۲۶}. world Health organization (WHO).

^{۲۷}. Impairment.

^{۲۸}. نودهی مقدم، افسون، **مبانی توانبخشی**، زیر نظر دکتر محمد تقی جغتایی، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، چاپ اول، زمستان ۱۳۷۲، ص ۹۸.

^{۲۹}. Unesco.

^{۳۰}. world work organization.

^{۳۱}. community Based Rehabilitation.

^{۳۲}. فرهد، مزگان، **توانبخشی مبتنی بر جامعه و آموزش و پرورش فراگیر**، نشریه روان شناسی و علوم تربیتی، شماره ۸، ۱۳۸۲، ص ۱۴۵.

^{۳۳}. Hoeman shirhey Pollock (1992) "umbrella for Health care" Holistic nursing practice, vol6, Issue 2pp.32-33.

^{۳۴}. Health for all.

^{۳۵}. Primary health care.

^{۳۶}. هلاندر، اینار؛ **راهنمای برنامه ریزی ملی توانبخشی**؛ ترجمه دکتر علی چابک، تهران نشر دانژه، چاپ اول، ۱۳۸۳.

^{۳۷}. نودهی مقدم، همان، ص ۱۲

همچنین برنامه های اجتماعی به دولت های محلی واگذار شده است.^{۳۸}

۳-۱-رفاه^{۳۹}

مفهوم رفاه در ابتدا شامل اقدامات متفرقه خیریه و تعاونی های ابتدایی به منظور کمک به هممنوع و در قالب همیاری ها و دگریاری ها برای تأمین نیازهای اولیه خانواده ها و گروه های محلی بود. در دهه ۱۹۸۰ به مجموعه اقدامات و خدمات گوناگون اجتماعی در جهت ارضای نیازهای افراد و گروه ها در جامعه و غلبه بر مسائل اجتماعی اطلاق می شد. در حال حاضر «رفاه اجتماعی به مجموعه شرایطی اطلاق می شود که در آن خشنودی انسان در زندگی مطرح است»^{۴۰} بر اساس این نگرش رفاه اجتماعی مجموعه شرایطی است که در آن مسائل اجتماعی حل و یا کنترل شده اند، نیازهای اولیه انسانی ارضا شده است و فرصت های اجتماعی به حداکثر رسیده اند.^{۴۱} تحول ایجاد شده در این مفهوم قابل توجه است یعنی رفاه اجتماعی از پدیده هایی از جنس فعالیت و خدمات به پدیده های از جنس شرایط و حالات تبدیل شده است. علاوه بر این، مفهوم جدیدی نظیر فرصت های اجتماعی و رضایت اجتماعی نیز به آن وارد شده است. بر اساس این مفهوم، رفاه اجتماعی را می توان در سطح افراد، خانواده ها، انجمن ها، سازمان ها، اجتماعات محلی و به طور کلی جامعه در نظر گرفت. این مفهوم هم چنین می تواند در برگیرنده گروهی از کشورها، مناطق بین المللی و یا جهان به طور کلی باشد. این مفاهیم در مواد ۲۲ و ۲۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر و شهروند نیز به نحوی انعکاس پیدا کرده است.^{۴۲}

۲-حمایت های رفاهی دولت

از نظرگاه حقوق بشر دو جنبه از حق ها، یعنی حق های رفاهی و حقوق و آزادی های اساسی باید مورد توجه قرار گیرد. حق های مثبت در جهت تضمین حیات جسمانی همراه با حیثیت انسانی فرد می باشد که حق مطالبه^{۴۳} فرد بر مداخله دولت^{۴۴}، ستون فقرات حق های رفاهی است. «برخورداری از حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مستلزم دخالت جدی دست اندرکاران خدمات عمومی همراه با کمک مالی حقوق، سازمانی و اجرایی دولت است.»^{۴۵} این حق ها باید

^{۳۸}. Riggat, T.f & maki Dennistr, handbook of rehabilitation Counseling, Springer Publishing company New york, 2004, p.82.

^{۳۹}. Welfare.

^{۴۰}. شورای برنامه ریزی سازمان بهزیستی کشور، به سوی نظام جامع رفاه اجتماعی، انتشارات بهزیستی و دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، تهران، چاپ اول، سال ۱۳۷۹، ص ۱۲.

^{۴۱}. همان، ص ۱۲.

^{۴۲}. طباطبایی موتمنی، منوچهر، آزادی های عمومی و حقوق بشر، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ سوم، سال ۱۳۸۲ ص ۲۷۰-۲۶۹.

^{۴۳}. claim –right.

^{۴۴}. حق های بشری در نظام حقوق بشر معاصر، از مقوله حق مطالبه هایی هستند بر ضد دولت. که لازمه آن وضعیت تعهدی دولت در مقابل آن است: معلول دارنده حق است و دولت مکلف. حق مطالبه ای همانا حق به معنای مضیق آن است. در این رابطه حقوقی، شخص محق است و ماهیت این حق مطالبه است. به زبان دقیق تر حقوقی می توان گفت که لازمه حق مطالبه، وجود وظیفه ای در طرف مقابل است. نگاه کنید به: قاری سید فاطمی، محمد، حقوق بشر در جهان معاصر، دفتر یکم، ص ۴۳ و دفتر دوم ص ۳۸۳، انتشارات شهردانش و لیکس، برایان، فرهنگ نظریه حقوقی، ترجمه محمد راسخ، نشرنی، ۱۳۸۹ صص ۴۰۸-۴۰۶.

^{۴۵}. هاشمی، سید محمد، حقوق و آزادیهای سیاسی، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۸۴، ص ۱۶۶.

از نوع آزادی یا رهایی از احتیاج^{۴۶} محسوب شوند که از نظر قانونگذاری و کدگذاری^{۴۷} هم زمان با قواعد نسل اول (حق های مدنی) اما شناسایی آن ها به لحاظ فلسفی و نظری متأخر از آن بوده است.

اصل عدم تبعیض به عنوان بنیادی ترین اصل حقوق بشر اقتضا دارد که وضعیت تعهد دولت در مقابل معلولان با سایر شهروندان تفاوتی نداشته باشد. با این حال «این حق ها هم قابلیت تخصیص افرادی دارند و هم امکان تغییر احوالی».^{۴۸} ماده ۲ کنوانسیون حقوق اشخاص دارای معلولیت با لحاظ «تبعیض بر مبنای معلولیت»^{۴۹} حمایت مثبت از معلولان^{۵۰} در جهت جبران نابرابری ها را - که از مصادیق تبعیض معکوس است - لازم می داند.

«عدول از مفهوم ارسطویی «رفتار برابر» به مفهوم نوین و حقوق بشری «رفتار به مثابه برابر» راه را برای «تبعیض مثبت» و یا «تبعیض معکوس» که اسناد نوین حقوق بشر معاصر در اقدامات افزون حمایتی از قشرهای کم توان تر جامعه است، باز می کند»^{۵۱} بنابراین «رفتار به مثابه برابر» در خصوص معلولان باید جایگزین «رفتار برابر» شود. لذا دخالت^{۵۲}، نظارت^{۵۳} و حراست^{۵۴} دولت به منظور تأمین رفاه و آسایش عمومی اقشار کم توان جامعه، ضرورتی اجتناب ناپذیر است. در این قسمت برخی از تکالیف رفاهی دولت در مقابل معلولان با نگاه به قوانین و مقررات از منظر گذرانده می شود.

۱-۲-آموزش^{۵۵}

حق آموزش به عنوان حقی از حق های بشری در اسناد بشردوستانه از جمله میثاق بین المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی^{۵۶} حقی آزاد و همگانی در تمام سطوح و در مقطع ابتدایی اجباری قلمداد می شود. منشور جهانی حقوق کودک^{۵۷} نیز که در سال ۱۹۹۴م. به تصویب مجلس شورای اسلامی رسیده، ضمن بیان حق برخورداری «همه کودکان» از حق آموزش، کودکان دارای نقایص جسمی، روانی و اجتماعی را در برخورداری از حق یکسان نسبت به بهره گیری از امکانات یادگیری با حداکثر استعدادها و توانایی های خود مد نظر قرار می دهد. همچنین ماده ۴ کنوانسیون حقوق اشخاص دارای معلولیت، با توسعه این حق به سنین بزرگسالی استمرار آموزش مادام العمر را از تکالیف دولت های عضو می داند.

^{۴۶}. Freedom of want.

^{۴۷}. Legislation and coding.

^{۴۸}. قاری سید فاطمی، سید محمد، **حقوق بشر در جهان معاصر**، دفتر دوم نشر شهردانش، چاپ دوم، ۱۳۸۹، ص ۳۸۳.

^{۴۹}. Discrimination on the basis of disability.

^{۵۰}. تبعیض بر مبنای معلولیت به معنای هر گونه تمایز، استثناء و یا محدودیت بر پایه معلولیت است که هدف یا تأثیر آن ایجاد اختلال یا از میان بردن حق شناسایی، بهره مندی یا احقاق کلیه حقوق بشر و آزادی های بنیادین بر مبنای برابر با سایرین در حوزه های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی باشد. همچنین در برگیرنده تمامی اشکال تبعیض از جمله عدم مناسب سازی نیز می گردد.

^{۵۱}. قاری سید فاطمی، همان، دفتر دوم، صص ۳۸۴-۳۸۳.

^{۵۲}. Interference.

^{۵۳}. Supervision.

^{۵۴}. Protection.

^{۵۵}. Education.

^{۵۶}. International convention on Economic, Social and cultural Rights.

^{۵۷}. convention on the Rights of child.

در بخش حقوق ملت، بند ۹ نهم اصل سوم قانون اساسی رفع تبعیضات ناروا و ایجاد امکانات عادلانه برای همه را بر عهده دولت می‌داند، هم چنین اصل سی ام دولت را موظف به فراهم آوردن امکانات لازم برای «همه ملت» تا پایان دوره متوسطه دانسته و فراتر از آن را نیز تا سرحد خودکفایی کشور لازم نموده است. ماده واحده قانون تشکیل سازمان آموزش و پرورش استثنایی، مصوب ۱۳۶۹ امر تعلیم و تربیت دانش آموزان معلول را به این سازمان محول می‌نماید. ماده ۲ اساسنامه تصویبی این سازمان به سال ۱۳۷۰، کلیه خدمات آموزشی، توانبخشی و پیشگیری از بروز ناتوانی های جسمی و ذهنی قبل و بعد از تولد را تکلیف این سازمان می‌داند. بند ۳ ماده ۲ اساسنامه آخرین مقطع تحصیلی مدنظر برای معلولین را دوره متوسطه ذکر کرده در حالی که اکثر دانش آموزان معلول، توانایی تحصیلی در سطوح بالاتر را دارند که برای این سازمان بر اساس اساسنامه نهادی دیگر موازی آن، در خصوص آموزش عالی معلولان وظیفه ای تعریف نشده است. این اساسنامه (بند ۴ ماده ۲) بالا بردن سطح آگاهی های عمومی در زمینه بروز معلولیت ها و خصوصیات کودکان استثنایی را بدون ارائه راهکار عملیاتی به این سازمان آموزشی محول نموده است در حالی که این عمل مستلزم خدمات توان پزشکی و پزشکی می باشد و علی القاعده باید توسط وزارت بهداشت و سازمان بهزیستی صورت پذیرد. محوریت آموزشی این سازمان بر دانش آموزان ۶ تا ۲۱ سال قرار دارد و ضمن بیان لزوم ضرورت های آموزش حرفه ای، حرفه آموزی و مهارت های شغلی، در عرصه اجرای عینیت آن ها مملوس نمی باشد.

قانون حمایت از معلولان چین، ۹ ماده را به مسأله آموزش اختصاص داده و دولت را در سطوح مختلف و تمامی جنبه ها موظف می نماید، آموزش را به دو دسته عادی و حرفه ای دسته بندی کند. آموزش بزرگسالان را مد نظر دارد و آن ها را ترغیب به بروز استعدادها جهت اشتغال می نماید. قانون حمایت از حقوق مشارکت ها و فرصت های برابر معلولان در هند، مدارس مخصوص به همراه تسهیلات و ابزار حرفه ای در نظر گرفته است و حق برخورداری از آموزش رایگان را هم در مدارس خاص و هم در مدارس عادی برای همه تا سن ۱۸ سالگی اعلام می نماید.

قانون جامع حمایت از حقوق معلولان در ماده ۸ مقرر می دارد: «معلولان نیازمند واجد شرایط در سنین مختلف می توانند با معرفی سازمان بهزیستی کشور از آموزش رایگان در واحدهای آموزشی تابعه وزارت خانه های آموزش و پرورش، علوم، تحقیقات و فناوری، بهداشت، درمان آموزش پزشکی و دیگر دستگاه های دولتی و نیز دانشگاه آزاد اسلامی بهره مند گردند». با وجود تصویب آیین نامه اجرایی این ماده در سال ۱۳۸۴، هنوز این قانون به مرحله اجرا در نیامده است. اما سازمان بهزیستی یکسری کمک هزینه های آموزشی و خدمات تحصیلی برای تمام مقاطع تحصیلی در اختیار توان خواهان قرار می دهد.^{۵۸}

۲-۲-توانبخشی

۲-۲-۱ خدمات تخصصی توانبخشی

فرآیند توانبخشی معلولان شامل توانبخشی پزشکی، توان بخشی اجتماعی^{۵۹} و توانبخشی حرفه ای^{۶۰} می باشد. ماده ۲۶ کنوانسیون اشخاص دارای معلولیت و سازمان بین المللی کار در بخش ۵ نظام پیشنهادات توانبخشی حرفه ای

^{۵۸}. دستور العمل شماره ۱۳۱۱/۸۰-۱۱ مورخه ۸۵/۴/۱۳ جدول شماره ۲، سازمان بهزیستی کشور.

^{۵۹}. Social Rehabilitation.

^{۶۰}. Vocational Rehabilitation.

معلولان^{۶۱} اقدامات ثمر بخشی و مناسبی را جهت توانمندسازی افراد کم توان به دولت ها توصیه می نماید. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در اصول نوزدهم تا بیست و یکم، سی ام، چهل و سوم و ... زمینه ایجاد برابری را در جامعه بوجود آورده است و صریحاً مواردی از این برابری ها را بیان می نماید، اما لازمه تحقق عدم تبعیض ها توجه به وضع و اعمال آن در هرم نرم های قانونگذاری در سطوح پایین تر می باشد. برای رسیدن به برابری و برخورداری از همه فرصت ها، معلولان همانند سایرین باید از یکسری شرایط و خدمات خاصی برخوردار گردند که ارائه خدمات توانبخشی مهم ترین وظیفه ی دولت ها در جهت ایجاد فرصت برابر برای توان خواهان تعریف شده است.^{۶۲} بنابراین براساس ماده واحده تشکیل سازمان بهزیستی کشور (مصوب ۱۳۵۹، شورای انقلاب) و ماده ۳ قانون جامع معلولان، سازمان بهزیستی مکلف به ارائه خدمات توانبخشی، حمایتی، آموزشی و حرفه ای با مشارکت خانواده ها و همکاری بخش غیر دولتی و پرداخت یارانه به مراکز غیر دولتی و خانواده ها می باشد.

۲-۲-۲-مناسب سازی^{۶۳}

بی شک بخش مهمی از نیروهای انسانی هر جامعه ای را معلولان تشکیل می دهند که حضور آن ها در عرصه های گوناگون مستلزم فراهم آوردن شرایط مناسب محیطی می باشد. سازمان ملل متحد با نگرش برخورداری از فرصت های برابر جهت زیست و شکوفایی مطلوب معلولان اشعار می دارد که محیط فیزیکی باید برای همه از جمله اشخاص معلول قابل دسترسی باشد، جنبه های مختلف دسترسی باید در برنامه ریزی اسکان جمعیت از جمله برنامه های مناطق روستایی رعایت شود. به افراد معلول باید اطمینان داده شود که دسترسی آن ها به تمام ساختمان های عمومی و مجموعه های مسکونی و وسایل حمل و نقل فراهم می شود.^{۶۴} در هر یک دستورالعمل های مدل استاندارد سازی شده مبسوطی را جهت بهبود شرایط حضور معلولین در محیط فیزیکی، حین طراحی^{۶۵}، ساخت و ساز^{۶۶} و تغییرات ساختمانی^{۶۷} در سطح دولت های فدرالی و محلی برای بخش های عمومی و خصوصی پیش بینی شده است.^{۶۸}

شورای عالی معماری و شهرسازی ایران به استناد بند ۵ مصوبه^{۶۹} (مورخ ۶۸/۳/۸) خود در خصوص «ضوابط و مقررات شهرسازی و معماری برای افراد معلول جسمی - حرکتی»، پیشنهاد وزارت مسکن و شهرسازی در ارتباط با

^{۶۱}. Vocational Rehabilitation (Disabled) Recommendation, 1955(No,99).

^{۶۲}. منصوری، ۱۳۷۶، ص ۵۲.

^{۶۳}. Accommodation.

^{۶۴}. بابایی اهری، مهدی، **آیین نامه برابری فرصت های معلولان سازمان ملل متحد**، سازمان مشاور فنی و مهندسی شهر تهران، پاییز ۱۳۷۳، ص ۲۳-۲۲.

^{۶۵}. Design.

^{۶۶}. Construction.

^{۶۷}. Alterations.

^{۶۸}. ADA Standards for accessible design (2010)& standards for state and local government facilities(2010).

^{۶۹}. بند ۵ مصوبه، وزارت مسکن و شهرسازی موظف است حداکثر هر ۵ سال یکبار با جلب نظر سازمان بهزیستی و بنیاد جانبازان ضوابط و مقررات موضوع این مصوبه را مورد بازنگری و تطبیق با شرایط و امکانات جدید قرار داده و برای تصویب به شورای عالی شهرسازی و معماری پیشنهاد نماید.

بازنگری مصوبه مذکور و پیوست آن را (مورخ ۷۸/۹/۲۲) به تصویب رسانده و جایگزین مصوبه قبل می نماید.^{۷۰} «بندج» ماده ۱۹۳ قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (مصوب ۷۹/۱/۱۷) به ارتقای سطح کمی و کیفی خدمات توانبخشی توجه نموده و با هدف مشارکت معلولین در جامعه در توجه به مناسب سازی اماکن عمومی (خصوصی و دولتی) تنظیم گردیده است. آیین نامه اجرایی این بند (مصوب هیأت وزیران، مورخ ۷۹/۱۱/۲۶) تنها به ذکر کلیات وظایف دستگاه ها و سازمان ها و مالکان ساختمان های با مصارف عمومی می پردازد. تکالیف آن ها را در این راستا به طول کامل بیان نمی نماید و نحوه اجرای آن را نیز به سایر مقررات قانونی ارجاع نمی دهد. قانون جامع حمایت از معلولان (مصوب ۱۳۸۳) در ماده ۲، نهادهای عمومی را موظف به رعایت ضوابط مناسب سازی می نماید. هم چنین تبصره ۲ این ماده در صدور پروانه احداث و یا پایان کار اماکن عمومی، شهرداری ها را موظف به اعمال استانداردهای تخصصی مربوط به معلولان می داند و تبصره ۳ این ماده سازمان بهزیستی را در مقام ناظر و گزارش اقدامات مجاز (و نه موظف) می داند. با توجه به رشد فرآیند خصوصی سازی و لزوم بهره مندی معلولین از این بخش، به خصوص مجتمع های مسکونی بزرگ و ... نقصی را که می توان بر این قانون وارد دانست عدم توجه به رعایت استانداردهای لازم در این بخش می باشد. شورای اسلامی شهر تهران در راستای الزامی نمودن اجرای قوانین مزبور مصوبه ای (مورخ ۸۴/۲/۲۲) داشته است که ضمن توصیه در باب استانداردهای مناسب سازی، ردیف اعتباری خاص مناسب سازی فضای شهری را برای جانبازان و معلولین پیش بینی می کند. این در حالی است که هنوز ساختمان های عمومی نامناسب به جای خود باقی مانده اند و ایستگاه های مدرن مترو بدون در نظر گرفتن دسترسی همگانی ساخته می شوند. در استرالیا استانداردهای حمل و نقل^{۷۱} مناسب سازی محیطی معلولان را مشمول تمامی انواع وسائط نقلیه؛ تراموا، قصار، اتوبوس، تاکسی، کشتی و هواپیما می داند و رعایت الزامات استانداردهای تعیین شده را در ساختمان فیزیکی و نحوه بهره وری بهتر معلولان از این وسایل را شامل؛ مسیرهای دسترسی^{۷۲}، اختصاصی کردن فضاها^{۷۳}، درگاه^{۷۴}، نمادها و نشانه ها^{۷۵}، دسترسی به اطلاعات درباره حمل و نقل^{۷۶} و نحوه پرداخت کرایه^{۷۷} می داند.

۳-۲- اشتغال معلولین

^{۷۰}. می توان گفت این مصوبه جامع ترین مقررۀ قانونی حمایتی در اعمال ضوابط و شرایط فضای های فیزیکی مناسب حال معلولان می باشد که شامل چگونگی طراحی و ساخت و ساز مجتمع های مسکونی و ساختمانی سراسر کشور اعم از دستگاه های دولتی وابسته به دولت، شهرداری ها و یا بخش خصوصی است. در مورد اماکن عمومی همچون رستوران ها، وضعیت تخت خواب هتل ها، چاپخانه ها، معابر عمومی کتابخانه های عمومی و ... همچنین نصب سیستم های هشدار دهنده شنیداری و دیداری در کلیه ساختمان های عمومی و ... با ذکر جزئیات کامل و حتی مقیاس های لازم استاندارد مناسب حال معلولین توجه شده است. از جهت ذکر مقررات و مقیاس های لازم تا حدودی مشابهت های زیادی با استانداردهای (ADA) آمریکا دارد. البته در (ADA) علاوه بر ذکر مقیاس های نمونه اشکال و پلان های توجیهی پیوست می باشد.

^{۷۱}. Australian disability Standards for accessible Public transport (2002).

^{۷۲}. access paths.

^{۷۳}. allocated spaces.

^{۷۴}. door ways.

^{۷۵}. Symbols and Signs.

^{۷۶}. access to information about transport Service.

^{۷۷}. the payment of fares.

ماده ۲۳ اعلامیه جهان حقوق بشر ضمن اشاره به «حق داشتن کار» برای همه به شرایط منصفانه آن توجه نموده است. ماده ۶ میثاق بین المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، کشورهای طرف میثاق را موظف به اقدامات مقتضی در جهت پاسداشت این حق شامل تربیت فنی و حرفه ای، طرح برنامه ها و تدابیر فنی دانسته است. توصیه نامه شماره ۹۲ کنفرانس بین المللی کار (مصوب ۱۹۵۵) تأثیر زیادی بر حوزه داخلی کشورها داشته و مورد قبول ایران نیز واقع گردیده است.^{۷۸} این توصیه نامه توانبخشی حرفه ای را راهکار توانمندسازی معلولین می داند که جهت توسعه و بازگرداندن قدرت کار معلولین فارغ از نوع معلولیت آن ها ضروری می باشد. بنابر اعلامیه مربوط به حقوق استخدامی معلولان در اتیوپی^{۷۹} شخص معلول در صورت داشتن شرایط شغلی حق انتخاب و رقابت با سایر اشخاص را دارد و هم چنین اشعار می دارد که جایگاه های مناسب حال معلولین باید در نهادهای عمومی و دستگاه های تحت نظارت دولت شناسایی شود و تنها معلولین قابلیت رقابت برای تصدی آن را داشته باشند.

در آمریکا از طریق «آموزش و استخدام فراگیر» که به وسیله سازمان های مختلف کشوری اداره می شود در امر اشتغال معلولین کمک های فراوانی به عمل می آید. در استرالیا خط مشی اشتغال معلولین توسط «جنبش همکاری ناتوان ها»^{۸۰} انجام می گیرد، در هندوستان شرکت ها و مؤسسات خصوصی و عمومی موظف به استخدام درصد معینی از نیروهای کاری اداره ها از بین معلولین هستند و بهزیستی هندوستان بر این امر نظارت دارد.^{۸۱}

اصل ۲۸ قانون اساسی ایران دولت را موظف به تأمین شرایط مساوی برای احراز مشاغل دانسته است که لازمه برخورداری معلولین از این شرایط، توانمند ساختن آن ها از طریق آموزش و حرفه آموزی می باشد. در این ارتباط مواد ۱۰۷ و ۱۰۸ و تبصره های ۲ و ۳ ماده ۱۱۹ قانون کار جمهوری اسلامی ایران، دولت را مکلف کرده اند که امکانات آموزشی لازم را برای جویندگان کار فراهم سازد و اقدام به ایجاد مراکز کارآموزی خاص معلولین و جانبازان با همکاری وزارتخانه ها و سازمان های ذیربط نماید. تبصره ۴ ماده ۷ قانون جامع نیز سازمان آموزش فنی و حرفه ای را موظف کرده تا آموزش های لازم را متناسب با بازار کار برای معلولان به صورت رایگان و تلفیقی تأمین نماید و بند «د» ماده ۳ همین قانون سازمان بهزیستی را مسئول گسترش کارگاه های آموزشی، حمایتی و تولیدی جهت توانمند سازی معلولان می داند.

قانون ماده واحده ۱۳۶۴ مجلس شورای اسلامی دستگاه ها را موظف می نماید تا با هماهنگی سازمان بهزیستی ۳ درصد از معلولین عادی را در مشاغل متناسب با رعایت مقررات جذب نمایند. بند «الف» ماده ۷ قانون جامع حمایت از حقوق معلولان (۱۳۸۳) نیز ۳ درصد از مجوزهای استخدامی (رسمی، پیمانی و کارگری) دستگاه های عمومی و دولتی که از بودجه عمومی کشور استفاده می نمایند را به افراد معلول واجد شرایط اختصاصی می دهد.^{۸۲} بی تردید اجرای این

^{۷۸}. نودهی مقدم، ص ۱۶۱.

^{۷۹}. ethiopian proclamation concerning the rights of disabled persons to employment. (proclamation No. 101/1994 of 26 August 1994).

^{۸۰}. disability movement.

^{۸۱}. عراقی، سیدعزت اله، حقوق کار (۱)، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها، سمت، سال ۱۳۷۲، ص ۲۸۳.

^{۸۲}. تبصره ۱ ماده ۷ کلیه وزارتخانه ها و شرکت های دولتی و نهادهای عمومی و انقلابی را مجاز می داند تا سقف مجوزهای استخدامی سالانه خود، افراد نابینا و ناشنوا و معلولین ضایعات نخاعی واجد شرایط را رأساً به صورت موردی و بدون برگزاری آزمون استخدامی به کار گیرند. هم چنین تبصره ۳ این ماده سازمان بهزیستی را مجاز (و نه موظف) می داند تا در قالب اعتبارات مصوب خود صندوق فرصت های شغلی معلولان را دایر نماید.

قوانین و مقررات مستلزم وجود ضمانت های اجرایی کافی در قانون می باشد. به عنوان مثال در ژاپن و آلمان کارفرمایانی که کمتر از حد نصاب سهمیه پیش بینی شده به نسبت تعداد فرصت های شغلی در استخدام اشخاص ناتوان تعلق می ورزند. جریمه می شوند که این هزینه ها صرف هزینه های مالی کارگاه های حمایت شده یا اعطای پاداش به آن دسته از کارفرمایانی خواهد شد که اشخاص شدیداً ناتوان را آموزش داده و به استخدام خود در می آورند.^{۸۳} به طور کلی سیاست های رایج دنیا در حوزه دفاع از حقوق معلولان به دو گروه تشویقی و تنبیهی تقسیم می شود. بیشتر سیاست های تنبیهی مبتنی بر جریمه های واریزی به صندوق های رفاهی - حمایتی معلولان است. به نظر می رسد در ایران، سازمان های حامی حقوق معلولان، علاقه ای به اجرای سیاست های تنبیهی ندارند. و در حوزه سیاست های تشویقی رویکرد تمرکز بر علاقمند کردن بخش خصوصی به استخدام معلولان - با پرداخت سهم بیمه کارفرمایی کارگران معلول توسط سازمان بهزیستی - مورد توجه قرار گرفته است.

ماده ۷ لایحه حمایت از اشتغال معلولین که انتظار می رود پس از تصویب در هیأت دولت برای تصویب نهایی به مجلس ارسال شود مقرر می دارد؛ «خودداری مسئولین از اجرای مفاد قوانین راجع به لزوم استخدام درصدی از معلولین تخلف اداری محسوب می شود و موجب برخورد قانونی خواهد شد». مؤسسات دولتی مشمول مکلفند بابت هر مورد تخلف از درصد مقرر، نیز ماهیانه مبلغی را به عنوان جریمه برای توسعه اشتغال به سازمان بهزیستی بپردازند. در ایران عدم وجود ضمانت های اجرایی لازم مانع تحقق سهمیه های مقرر شده است، به عنوان مثال وزارت آموزش و پرورش در آزمون استخدامی سال ۱۳۸۹ از اجرای سهمیه ۳ درصدی امتناع ورزید که به استناد رأی وحدت رویه شماره ۲۴-۲۵ مورخ ۱۳۹۱/۱/۲۸ محکوم گردیده است که تا زمان نگارش این مطلب پاسخی در خصوص اجرای دادنامه از طرف این وزارتخانه ارائه شده است.

۴-۲- رفاه اجتماعی

رفاه اجتماعی^{۸۴} تعبیری است معطوف به وضعیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی که حفظ کرامت انسانی و مسئولیت پذیری افراد جامعه در قبال یکدیگر و ارتقای توانمندی ها از اهداف آن است. پیش تر رفاه اجتماعی به مجموعه شرایطی اطلاق می شد که در آن خشنودی انسان در زندگی مطرح می شد.^{۸۵} با تنوع زندگی انسان ها در سال های اخیر «رفاه اجتماعی عبارت از مجموعه سازمان یافته ای از قوانین، مقررات، برنامه ها و سیاست هایی است که مؤسسات رفاهی و نهادهای اجتماعی به منظور پاسخگویی به نیازهای مادی و معنوی و تأمین سعادت انسان ارائه می کنند تا زمینه رشد و تعالی او را فراهم آورد»^{۸۶} که این تعریف مقبولیت بیشتری دارد. این تعریف با بعد حقوقی الگوهای رفاه اجتماعی که شامل قوانین حمایتی از گروه های آسیب دیده و آسیب پذیر می باشد، قرابت بیشتری دارد. شاخص های رفاه اجتماعی در جوامع مبناهای متفاوتی دارند. در ایران شاخص هایی که برای رفاه اجتماعی در نظر گرفته می شود

^{۸۳}. علوی، سیدامین اله / رشید کابلی، مجید، **اشتغال معلولین**، موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه ریزی، تهران، ۱۳۸۱، ص ۶۰.

^{۸۴}. Social welfare.

^{۸۵}. مارکارو، دیوید، **رفاه اجتماعی (ساختار و عملکرد)** ترجمه محمد تقی جغتالی و فریده همتی، انتشارات دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، چاپ اول، ۱۳۷۸، ص ۱۰.

^{۸۶}. زاهدی اصل، محمد، **رفاه اجتماعی**، تهران، انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی، چاپ اول، ۱۳۸۱، ص ۶.

عبارتند از: بهداشت، درمان، تغذیه، مسکن، هزینه و درآمد تأمین اجتماعی و ... که در این قسمت بار رویکرد گزینشی به برخی از این شاخصه ها در ارتباط با وضعیت معلولین از منظر مقررات حقوقی می پردازیم.

۱-۴-۲- تأمین اجتماعی

برطبق بند اول ماده ۲۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر هر کس حق برخورداری از سطح مناسب زندگی و رفاه اجتماعی را دارد، هم چنین حق دارد در مواقع بیکاری، بیماری، نقص عضو، بیهوشی، پیری یا تمام مواردی که به عللی خارج از اراده انسان، وسایل امرار معاش او از دست رفته باشد از شرایط آبرومندانه زندگی برخوردار شود. ماده ۱۱ میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی نیز داشتن سطح زندگی در خورشان خانواده را لازم می داند. کنوانسیون حقوق معلولان در ماده ۲۸ تحت عنوان «استاندارد زیستی مناسب و تأمین اجتماعی»^{۸۷} با لحاظ جنبه های مختلف تأمین اجتماعی مبسوط ترین سند بین المللی در تأمین استاندارد زندگی معلولان می باشد.

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در اصل ۲۹، ضمن برشمردن برخی از حقوق اجتماعی افراد، دولت را مکلف به ارائه این خدمات از محل درآمدهای عمومی و درآمدهای حاصل از مشارکت مردم می نماید. قانون جامع حمایت از حقوق معلولان در ماده ۵ به بیمه خدمات درمانی و بیمه مکمل درمانی معلولان به عنوان وظیفه سازمان بهزیستی توجه می نماید. بند «الف» ماده ۳ این قانون، نیز به پرداخت یارانه های آموزشی و فرهنگی معلولان می پردازد. نحوه بازنشستگی معلولین در ماده واحده (مصوب ۶۷/۹/۱) بیان شده است.^{۸۸} در ماده ۷۲ قانون تأمین اجتماعی و ماده ۳۱ قانون کار نحوه پرداخت مستمری از کارافتادگی و سایر مزایای قانونی آن تعیین شده است. ماده واحده تشکیل سازمان بهزیستی (مصوب ۱۳۵۹/۴/۲۵)، این سازمان را موظف به ارائه خدمات و امکانات پیشگیری و توانبخشی حرفه ای و اجتماعی معلولین جسمی و روانی می نماید.

با نگاه به مقررات مشمولی معلولان در ایران در بخش تأمین اجتماعی، خلاء قانونگذاری جامع و مناسب به خوبی قابل توجه است. حتی قانون جامع حمایت از معلولان نیز چندان جنبه های حقوقی تأمین اجتماعی معلولین را در بر نمی گیرد. اگر چه از ضمانت اجرای کافی نیز برخوردار نمی باشد. به عنوان مثال مستمری مقرر قانونی بر اساس دستورالعمل های سازمان بهزیستی از یک پنجم حداقل حقوق پایین تر است که ناقض تأمین حداقل زندگی شهروندان که در قوانین به آن اشاره شده می باشد. در مجموع مستمری معلولان در ایران بخش ناچیزی از هزینه خدمات عمومی دولت را در بر می گیرد در حالی که این مبلغ در کشوری توسعه یافته چون اسپانیا ۲۵ درصد هزینه خدمات عمومی را در بر می گیرد به گونه ای که بسیاری از افراد سالم جهت برخورداری از آن خود را به تمارض می زنند.^{۸۹}

۲-۴-۲- مسکن مناسب

از منظر حقوق بشر و حقوق اساسی، حق مسکن^{۹۰} یک حق اجتماعی و رفاهی می باشد. امروزه حق های رفاهی -

^{۸۷}. adequate Standard of living an social protection.

^{۸۸}. علوی و رشید کابلی، همان، ص ۱۲۹

^{۸۹}. http://www.Presstv.ir/detail_fa/275877.html.

^{۹۰}. Right to housing.

اجتماعی از اهمیت زیادی برخوردار شده اند. در این معنا ممکن است فرد به تنهایی قادر به تأمین برخی از نیازهای خود مانند مسکن نباشد و لازم است تا جامعه به یاری فرد بشتابد.^{۹۱} ماده ۲۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر ضمن مفروض دانستن این حق، تأمین شرایط لازم برای افراد جامعه در راستای تأمین مسکن مناسب را وظیفه دولت ها می داند. ماده ۱۱ میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نیز به آن پرداخته است. اصل سی و یکم قانون اساسی ایران نیز بر لزوم توجه به این حق برای عموم تأکید دارد. لذا از بابت تبعیض مثبت از منظر تمهیدات ارفاقی افراد ناتوان، نیازمند یک سری حمایت ها و شرایط ویژه ای هستند که در مورد آن ها باید به اجرا درآورده شود.

قانون جامع حمایت از حقوق معلولان در ماده ۹ سازمان بهزیستی، وزارت مسکن، بانک ها و بنیاد مسکن را موظف به اقدامات مناسب جهت تأمین مسکن معلولان می نماید. این قانون به علت عدم ضمانت اجرای کافی چندان مورد توجه قرار نگرفته است. در مجموع می توان گفت نه تنها مجموعه مقررات داخلی بلکه اسناد بین المللی به «حق بر مسکن» معلولین توجه ننموده اند به گونه ای که در کنوانسیون حقوق اشخاص معلول که جامع ترین مقررره جهانی در حراست از حقوق معلولان می باشد این حق به فراموشی سپرده شده است.

۳- حمایت های مدنی دولت

نخستین نسل حقوق بشر در واقع حقوق مدنی و سیاسی هستند که ریشه در ارزش های لیبراسیم کلاسیک دارند و قواعد مطروحه در این نسل از جمله حقوقی بوده اند که برای نخستین بار در نظام حقوق موضوعه به شکل حقوقی مورد شناسایی قرار گرفته و از جایگاه حقوقی برخوردارند.^{۹۲} کنفرانس جهانی حقوق بشر در سال ۱۹۹۳ تصریح می دارد که کلیه حقوق بشر جهانی هستند و بدون استثناء این حقوق شامل اشخاص دارای معلولیت نیز می شوند.

معلولان از یک سو به دلیل انسان بودنشان موضوع تمامی اسناد عام و اسناد خاص حقوق بشری اعم از بین المللی و منطقه ای هستند و از سوی دیگر به دلیل مقتضیات خاص جسمی و ذهنی شان ممکن است نیازمند رفتارها و یا حمایت های ویژه ای باشند. باید توجه داشت که منطق حمایتی حاکم بر حقوق معلولان اقتضا دارد در صورتی که دامنه حق ها و آزادی های مقرر در سایر اسناد حقوق بشری از حق ها و آزادی های مقرر در کنواسیون حقوق معلولان و سایر اسناد داخلی و بین المللی بیشتر باشد، معلولان از حمایت گسترده تر مقرر در سایر اسناد بهره مند شوند.^{۹۳} این دسته از حقوق بشر اصالتاً در زمره حق های منفی^{۹۴} قلمداد می گردند که عدم مداخله دولت ها، ضرورت تحقق آن ها می باشد، اما در بسیاری از کشورهای در حال توسعه جهت تحقق این حقوق نیاز به حضور دولت احساس می شود. در مورد معلولان تا حدود بیشتری می توان گفت که جنبه حمایتی و مداخله گر دولت جهت مهیا نمودن تحقق آن ها ضروری به نظر می رسد و لذا باید از جنبه صرف حق منفی بودن به سمت حق مثبت^{۹۵} در حمایت از شخصیت معلولان گذار نمود. این حق ها، فهرستی نسبتاً طولانی دارند که در اعلامیه ها و اسناد حقوق بشری به تناسب بیان شده اند، اما در این نوشته با

^{۹۱}. بهمنی قاجار، محمد علی، **حق مسکن**، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۲۸۳، بهار ۱۳۹۰، ص ۲۷۶.

^{۹۲}. ذاکریان مهدی، **مفاهیم کلیدی حقوق بشر بین المللی**، نشر میزان، ۱۳۸۳، صص ۲۲۰-۲۱۹.

^{۹۳}. قاری سید فاطمی، جلد دوم، همان، صص ۳۹۹-۳۹۸.

^{۹۴}. Negative rights.

^{۹۵}. positive rights.

رویکردی گزینشی به برخی از این حق ها و ارتباط آن با وضعیت معلولین پرداخته می شود.

۱-۳- ارتقای نگاه انسانی کرامت محور

یکی از ویژگی های جامعه دین مدار، اخلاق اجتماعی «کرامت محور» است به گونه ای که می توان حفظ کرامت دیگران را اساسی ترین رکن در اخلاق اجتماعی انسان دین دار دانست. از منظر قرآن کریم کرامت انسان همزاد و همراه با خلقت جسمانی اوست یعنی نوع انسان «کریم» خلق شده است. از آن جا که انسان موجودی اجتماعی است حفظ و توسعه کرامت او در گرو ارتباطات جمعی و گروهی است.^{۹۶} محیط (اجتماعی، فرهنگی و ...) جامعه باید به گونه ای رشد یافته باشد تا نگرش های تحقیرآمیز (و یا ترحم آمیز) به اقلیت ها (اعم از رنگین پوستان، زنان، معلولان و ...) نتواند حجاب حضور آن ها در فضای عمومی جامعه شود. انگشت اشاره و نگاه ها، برجسپ ها، تمایز ها و نقص ها نباید بر شخصیت و کرامت ذاتی نوع انسان تأثیر بگذارد و حضور فعال آن ها را در عرصه اجتماعی جامعه مخدوش نماید.

خیابان های شهر، پارک ها، سینماها، تئاتر و سایر اماکن عمومی بهترین گواه احترام به حقوق، شخصیت و کرامت کم توانان جسمی و ذهنی است. نیازی نیست به قوانین و مقررات یک کشور مراجعه کنیم تا دریابیم تا چه میزان جامعه ای و کشوری حرمت کم توانان جسمی و یا ذهنی خود را پاس می دارد، میزان حضور و یا عدم حضور معلولان در این مکان ها مؤید این مطلب است.^{۹۷} در سطح شهرهای کشورهای توسعه یافته تعداد افراد دارای ناتوانی های جسمی و ذهنی نسبت به جامعه ما به مراتب بیشتر به چشم می خوردند. تفاوت این کشورها با ما در این است که به دلیل امکانات رفاهی از یک سو و تغییر نگرش مردم از نگاه ترحم آمیز به رویکرد انسانی کرامت محور از منظر انسانی برابر، باعث شده که این افراد همانند سایرین ظهور و بروز اجتماعی نسبتاً عادی داشته باشند. در گذار از «نگاه ترحم محورانه» به «رویکرد حق مدارانه» تصویب «کنوانسیون مرتبط با حق های اشخاص دارای معلولیت» نقطه عطفی است در تاریخ تمدن انسانی. اجتناب از به کارگیری اصطلاح حقوقی «حمایت از...» گواه این گذر گفتمانی از «ترحم» به «حق» است. «نگاه بیمار مدارانه که حاصل آن «تلقی شیئی» از ناتوانان و کم توانان بود، جای خود را به «رویکرد شخص مدارانه» که نتیجه آن تلقی «شخصیتی» است داد.^{۹۸}

بعد از حق حیات و تعیین سرنوشت، مهم ترین حق انسان، کرامت و ارزش ذاتی اوست. در ایران به علت فقدان رویکرد مناسب انسانی کرامت محور در خصوص معلولان، تا حدودی این حق مغفول مانده است. قواعد و مقررات حمایتی از معلولان به احیای این حق چندان توجه ننموده اند، ضمن آن که نگرش جامعه خود به خود به آن حد مطلوب

^{۹۶}. فاضلیان، سید محمد جواد، اخلاق اجتماعی کرامت محور، مجله بشارت، شماره ۶۰، مرداد و شهریور ۱۳۸۶، ص ۱۳.

^{۹۷}. قاری سید فاطمی، حقوق بشر، جلد ۲، صص ۳۷۳-۳۷۱.

^{۹۸}. بنا بر گزارش سازمان ملل متحد بیش از ششصد میلیون نفر یعنی حدود ۱۰٪ از جمعیت جهان گرفتار گونه ای از معلولیت و کم توانی جسمی و یا ذهنی هستند که دو سوم آنها در کشورهای در حال توسعه زندگی می کنند. حدود ۹۸٪ کودکان دچار کم توانی جسمی و یا ذهنی در کشورهای در حال توسعه از دریافت هر گونه آموزش و پرورش و امکانات توانبخشی محروم هستند (نگ: قاری سید فاطمی، محمد، حقوق بشر، جلد ۲، ص ۳۷۲). با وجود این آمار زیاد، در فضای عمومی جامعه شاهد عکس این مطلب می باشیم چرا که در کشورهای در حال توسعه بستگان و پرستاران به علت نبود امکانات مناسب یا از سر شرم و گریز از ترحم های دیگران و یا به جهت رهایی از زحمت جا به جایی، معلولان را در خانه و یا مراکز نگهداری باقی می گذارند.

از پذیرش این اقلیت، ارتقا نیافته است. ماده ۱۲ قانون جامع حمایت از معلولان^{۹۹} ۲ ساعت از برنامه های هفتگی سازمان صدا و سیما را به موضوع آشنایی مردم با توانمندی های معلولان اختصاصی می دهد. با نگاه به این قانون در می یابیم که آن میزان وقت کم برای آشنایی مردم با توانمندی های معلولین و معرفی برنامه های سازمان بهزیستی ناچیز خواهد بود، به گونه ای که در میان حجم زیاد برنامه های رادیویی و تلویزیونی نمی تواند مخاطب قابل توجهی از جامعه را به خود معطوف نماید. نکته قابل توجه این که مقرر قانونی مذکور متعرض تبیین حق های معلولین و تکالیف جامعه و دولت در قبال آن ها نمی شود و تنها معرفی توانمندی های آن ها مد نظر قانونگذار است.

به علاوه نقش سایر رسانه های دیداری و شنیداری، مجلات، نشریات، کتاب های درسی و ... در سوی این اثر گذاری قابل ذکر می باشد. لذا بسترسازی اجتماعی و فرهنگی در جهت ارتقای نگرش های عمومی به این حق، نیاز به سازوکارهای قانونی شایسته و سیاست گذاری عمومی دولتی دارد که غفلت از آن، استمرار نگاه ترحم آمیز فارغ از کرامت را در پی دارد و همواره آن ها و سرپرستانشان خجل از حضور در جامعه می باشند. عمده ترین ضعف سازوکارهای قانونی که سبب نادیده گرفتن این حق و سایر حق های معلولان شده می توان در «نگاه ترحم محورانه» و نه «رویکرد حق مدارانه» در این زمینه دانست که به تبع آن همواره عناوین مقررات قانونی را با واژه «حمایت» آغاز می کنند.

۲-۳- پاسداشت حریم خصوصی

انسان شناس آمریکایی ادوارد هال^{۱۰۰} در بحث «فواصل در انسان» چهار فاصله برای حریم انسان مشخص می کند که انتخاب آن ها بستگی به کنش متقابل ارتباط افراد و اکشنگر، نحوه احساس آن ها و آنچه انجام می دهند، دارد؛ فاصله صمیمی^{۱۰۱}، فاصله شخصی^{۱۰۲} فاصله اجتماعی^{۱۰۳}، فاصله عمومی^{۱۰۴} و نوع فرهنگ ها، داده های حسی و شرایط محیطی، نقش تعیین کننده ای در سیستم درک فاصله دارد.^{۱۰۵} قدرت تمیز فرد از حریم شخصی را حدود سه یا چهار سالگی می دانند. حریم خصوصی یعنی این که یک فرد یا گروه (با لحاظ فواصل مفروض) بتواند خود و یا اطلاعاتش را با انتخاب خویش در برابر دیگران آشکار سازد. از نقطه نظر حقوقی این اصطلاح به مفهوم حوزه ای خصوصی و تعرض ناپذیر از حیات فردی انسان است که در رابطه اشخاص با حکومت و روابط میان مردم مصون از تعرض است. در این مفهوم اصطلاح حریم خصوص معادل عبارت Privacy right با عبارت The right to Privacy در زبان انگلیسی

^{۹۹}. ماده ۱۲ قانون جامع حمایت از معلولان: سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران موظف است حداقل دو ساعت از برنامه های خود را در هر هفته در زمان مناسب به برنامه های سازمان بهزیستی کشور و آشنایی مردم با توانمندی های معلولین اختصاص دهد.

^{۱۰۰}. Edward hall.

^{۱۰۱}. Intimate Space.

^{۱۰۲}. Personal Space.

^{۱۰۳}. Social Space.

^{۱۰۴}. Public Space.

^{۱۰۵}. پورجعفر، محمدرضا، درک انسان از فضای شخصی و اجتماعی (معرفی کتاب بعد پنهان، نوشته ادوارد هال)، کتاب ماه هنر، شماره ۱۵۵، مرداد ۱۳۹۰، ص ۲.

می باشد.^{۱۰۶} حریم خصوصی به دو دسته مادی^{۱۰۷} و معنوی^{۱۰۸} تقسیم می شود. حریم خصوصی مادی به مکانی^{۱۰۹} و جسمانی^{۱۱۰} تقسیم می شود. حریم خصوصی معنوی هم که وابسته و قائم به شخص است و همیشه همراه اوست و هیچ گونه استلزامی با حریم خصوصی مادی ندارد.

الگوهای مختلف حمایت از حریم خصوصی در مقررات جامع و یا موردی بین المللی^{۱۱۱} و قواعد حقوقی کشورها^{۱۱۲} مورد توجه قرار گرفته است. قواعد حقوقی داخلی عناوین مختلف احترام و التزام به حراست از حریم خصوصی را مد نظر قرار داده است. مستندات آن عبارتند از: اصول ۲۲ و ۲۳ قانون اساسی، مواد ۵۸۰ و ۵۸۲ قانون مجازات اسلامی، ماده ۲۴ آیین دادرسی کیفری، مواد ۹۷، ۹۸، ۱۰۰، ۱۳۳ و ۱۳۹ قانون مدنی. قواعد حقوقی مذکور عموم جامعه را دربرمی گیرند که با لحاظ اصل تبعیض مثبت باید در خصوص معلولان، دست بالا اعمال شوند.

بر اساس بند ۱ ماده ۲۹ کنواسیون حقوق معلولین حیثیت، عقاید و باورداشت های معلولان در پرتو مقررات حقوقی داخلی و بین المللی، همچون افراد عادی باید محترم شمرده شود. بند ۲ این ماده با نگرش به حریم خصوصی پزشکی، حفاظت از اطلاعات فردی بهداشتی و باز توانی افراد کم توان را به میزان برابر با سایرین، تکلیف دولت ها می داند. رعایت حریم خصوصی پزشکی معلولان به خصوص معلولین ذهنی حائز اهمیت است. در این حوزه مقرر مستقل حمایتی از معلولان وجود ندارد. به طور عمومی ماده ۴ آیین نامه انتظامی پزشکی (مصوب ۱۳۴۸) به آن می پردازد که مواد ۲۲۰ قانون مجازات عمومی سابق و ۶۴۸ قانون مجازات اسلامی مجازات تعقیبی آن را معین می نماید. از نقطه نظر حفظ حریم خصوصی پزشکی در آمریکا نه در خصوص معلولین بلکه به طور عام قانونی تحت عنوان (HIPAA)^{۱۱۳} وضع شده است.

پیدایش و پیشرفت تکنولوژی ها و فناوری های نوین ضمن انکسار، تبدل و تغییر حریم های مرسوم، عرصه های جدیدی از تحدید و تهدید قلمروهای اشخاص را پدید آورده است. از طرف دیگر با رشد و توسعه مفاهیم حقوق بشری و آگاهی و آموزش شهروندان در برخورداری از این مفاهیم، انسان استعلایی معاصر را هوشمند نموده است. با چنین شناختی قلمرو جسمانی و معنوی انسان ها به هنگام تعرض باعث عکس العمل می شود در حالی که به علت عدم قدرت تشخیص و تمیز در حدود و تهدید این حوزه ها قادر به واکنش و دفاع از خود نمی باشند. لذا در راستای حراست از حقوق معلولین، ضرورت قواعد گذاری خاص در عرصه های بین المللی و داخلی کشورها، اجتناب ناپذیر است.

---

^{۱۰۶}. نمکدوست، حسین، اخلاق حرفه ای، حریم خصوصی و حق دسترسی به اطلاعات، نشریه اطلاع رسانی و کتابداری، شماره ۶۶، تابستان ۱۳۸۵، صص ۲۰۳-۲۰۲.

^{۱۰۷}. Privacy materially.

^{۱۰۸}. privacy spiritual.

^{۱۰۹}. Territorial privacy.

^{۱۱۰}. bodily privacy.

^{۱۱۱}. قرآن کریم، آیات ۲۷ و ۲۸ سوره نور، ماده ۱۲ اعلامیه جهانی حقوق بشر، ماده ۱۷ میثاق حقوق مدنی و سیاسی، ماده ۱۸ اعلامیه اسلامی حقوق بشر

^{۱۱۲}. به لحاظ شکلی تقریباً بخش حقوق ملت کلیه قوانین اساسی کشورها از جمله؛ اصل ۴ قانون اساسی الجزایر اصل ۲۲ قانون اساسی تاجیکستان، اصول ۱۹،

۲۲ و ۲۳ قانون اساسی مشروطیت (مصوب ۱۳۲۵ هـ.ق)، اصل ۱۸ قانون اساسی اسپانیا و...

^{۱۱۳}. Health Insuraco Portability and Accountability ACT9.

۳-۳- حق برخورداری از دادرسی منصفانه

یکی از حقوق مهم افراد در جامعه، برخورداری از نظام دادرسی منصفانه و عادلانه است. دادرسی منصفانه^{۱۱۴} مجموعه ای از اصول و قواعدی است که در کنار یکدیگر قرار می گیرند و ترکیب این موارد دادرسی منصفانه را تشکیل می دهد. حق بر دادرسی منصفانه یک بحث حقوق بشری است که به مبانی اخلاقی (برخلاف اصول دادرسی عادلانه که صرفاً بر مبنای حقوق تکیه می کند) توجه دارد.^{۱۱۵} از جمله عناصر و ارکان اصول دادرسی منصفانه برابری اشخاص نزد نهاد قضایی، برابری دسترسی به نهادهای قضایی و حق برخورداری از وکیل است. مواد ۹، ۱۰ و ۱۱ اعلامیه جهانی حقوق بشر و مواد ۱۴ و ۱۵ میثاق حقوق مدنی و سیاسی مواردی از اصول دادرسی منصفانه را بیان می نماید. ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر^{۱۱۶} مجموعه ای از تضمینات مربوط به آیین دادرسی منصفانه را که برای طرفین دعوا (مثل حق برخورداری از مترجم) در نظر گرفته است، مورد اشاره قرار می دهد.^{۱۱۷}

بدیهی است، تحقق بسیاری از اصول دادرسی در خصوص معلولان نیازمند حمایت و مداخله بیشتر دولت ها می باشد. بند ۲ ماده ۱۳ کنوانسیون حقوق اشخاص دارای معلولیت به منظور کمک به دسترسی ثمربخش افراد کم توان به محاکم، دولت های عضو را موظف به ارائه آموزش های لازم برای کارکنان حوزه های قضایی می داند. ماده ۱۳ قانون جامع حمایت از معلولان، سازمان بهزیستی را موظف به ایجاد سازوکار مناسب نسبت به قیومیت معلولان، تعیین وکیل در محاکم و حتی طرح دعوا می نماید. دادگاه ها نیز مکلفند در نصب و عزل قیم، صرفاً از طریق این سازمان اقدام و مبادرت به صدور حکم نمایند. چنانچه پیش تر بیان شد، وظیفه دولت در زمینه حمایت از حقوق معلولین همان برابری فرصت هاست (که به فرآخور با تمهیدات ترمیمی یا ارفاقی و یا تدابیر ضد تبعیض به آن دست می یابد). ماده قانونی مذکور دادگاه ها را موظف به نصب قیم از طریق سازمان بهزیستی می داند در حالی که به نظر می آید که قصد قانونگذار کسب اطلاع در جهت نصب قیم از طریق این سازمان بوده است، چرا که ماده ۳ آیین نامه اجرایی مشترک بین وزارت دادگستری و سازمان بهزیستی اشعار می دارد: «مراقبت، نگهداری و توانمندسازی معلولان و هم چنین نمایندگی قانونی آن ها در کلیه امور مربوط به اموال و حقوق مالی تا زمان نصب قیم توسط دادگاه با سازمان بهزیستی کشور خواهد بود». قانون مدنی در مواد ۱۲۰۷ تا ۱۲۱۷ مواردی را در باب حقوق اشخاص محجور بیان می کند. اگر بخواهیم معلولین را جزء اشخاص محجور بدانیم فقط معلولین ذهنی و بیماران روانی و سالمندان را می توان مشمول این قانون دانست. در حقوق، معلول گاهی مجنون قلمداد می شود درحالی که عکس آن به طور کامل صادق است یعنی کلیه مجنون ها (دائم و ادواری) معلول قلمداد می شوند. با این توصیف روشن می شود که قانون، مجنون را حمایت می کند نه معلول را. اگر چه گاهی این حمایت نسبت به معلولان هم پوشانی دارد. در مجموعه مقررات قضایی داخلی، قواعد حمایتی از معلولان نیز به چشم نمی خورد. شایسته است که در جهت تحقق اصول دادرسی منصفانه مبتنی بر اخلاق، با توجه به شرایط خاص

^{۱۱۴}. The right to a fair Trial.

^{۱۱۵}. بهمنی قاجار، محمد علی، دادرسی عادلانه بر پایه قانون احترام به آزادی های مشروع و حفظ حقوق شهروندی، اطلاعات سیاسی-اقتصادی، شماره ۲۳۹ و ۲۴۰، مرداد و شهریور ۱۳۸۶، صص ۱۳۵-۱۳۴.

^{۱۱۶}. European Convention on Human Rights (ECHR).

^{۱۱۷}. یآوری، اسدالله، حق برخورداری از آیین دادرسی منصفانه و آیین دادرسی نوین، حقوق اساسی، سال دوم، شماره دوم، تابستان ۱۳۸۳-ص ۲۵۷.

معلولین در مراحل سه گانه (قبل دادرسی، حین دادرسی و بعد از دادرسی) قوانین و مقررات متفاوت حمایتی و تضمینی وضع شود. و اصول دادرسی افتراقی که موید منصفانه بودن فرآیند دادرسی با نگرش تبعیضی مثبت می باشد اعمال گردد. شیوه احضار و ابلاغ اوراق قضایی، وجود وکیل و مترجم در دادگاه، مکان مناسب حین محاکمه و... نکات قابل توجه می باشند. در مرحله پایانی فرآیند دادرسی لزوم افتراقی شدن اجرای حکم به عنوان مهم ترین مرحله ضروری است. همچون کودکان که به جای زندان به کانون های اصلاح مخصوص به خود، انتقال می یابند تا محلی با شرایط خاص جهت مجازات در نظر گرفته شود. بایسته است که با توجه به همگن بودن شرایط کودکان، محجوران و معلولان، وحدت آیین دادرسی منصفانه در مورد آن ها لحاظ شود و مقررات حقوقی منسجم برای این سه گروه تدوین گردد.

نتیجه‌گیری

از مجموع آن چه در این نوشتار آمد، نتایج و راهکارهای اجرایی زیر مستفاد است:

۱- تعریف حقوقی هر موضوعی باید به گونه‌ای ارائه شود که بتواند جامعیت مسائل را دارا باشد، قانون‌گذاری را در مسیر صحیح خود قرار دهد و نگرش مثبت علمی و منطقی را در جامعه نسبت به موضوع به وجود آورد. از این رو مفاهیم و کلیدواژه‌های اصلی مربوط به وضعیت معلولان در ایران باید با نگاه درخور، دقیق و مبتنی بر کرامت انسانی بازتعریف گردد، تا پرداختن به آن در حقوق موضوعه از جامعیت لازم حق مدارانه ماهوی و شکلی برخوردار شود.

۲- با لحاظ حق‌ها و تضمینات ماهوی و رویه‌ای اسناد حقوق بشری، وضعیت موجود در حقوق موضوعه ایران نمی‌تواند زمینه برابری فرصت‌ها را برای معلولین فراهم نماید و تا رسیدن به وضعیت موصوف در این اسناد، فاصله زیادی دارد. قوانین و مقررات تکلیفی دولت در دو حوزه مدنی و رفاهی، در زمینه‌های مختلف توانبخشی، آموزشی، اشتغال، تامین اجتماعی و... به دلیل فراگیر نبودن و هزینه‌های بالا و نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی و سیاسی و عدم وجود نظارت، ارزشیابی، کنترل و ضمانت اجرایی کافی نتوانسته شرایط برابر و منصفانه‌ای را برای زندگی و مشارکت این قشر از جامعه فراهم آورد.

۳- دولت باید با حمایت و تأمین حداقل نیازهای زندگی معلولین در جامعه زمینه تحقق عدالت و برابری اجتماعی را فراهم آورد. در ایران با توجه به محدودیت منابع مالی و ضعف ساختارهای اجتماعی، فرهنگی و حقوقی جامعه، این مهم مورد توجه جدی قرار نگرفته و مشکلات عدیده معلولین لاینحل باقی مانده است، تأمین حداقل‌های زندگی برای آن‌ها دشوار می‌نماید.

۴- بررسی وضعیت معلولین از جنبه‌های مختلف در ایران حاکی از وجود نابرابری‌های زیادی در برخورداری از شرایط زندگی مطلوب معلولان می‌باشد و نشان‌دهنده عدم کفایت قوانین و مقررات با رویکرد حق‌مدارانه در حمایت از معلولین است و این شرایط با اصل عدالت و انصاف که همه افراد جامعه را در برخورداری از حقوق اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی برابر می‌داند، سازگار نیست. لازم است تدابیری جامع و فراگیر اندیشیده شود تا گذر از نگاه ترحم‌آمیز به رویکرد انسانی کرامت‌محور و از منظر انسانی برابر اتفاق افتد و بتوان شاهد تحقق ظهور و بروز اجتماعی و حقوقی شایسته معلولان در جامعه بود.

منابع

الف: فارسی

۱. قرآن کریم
۲. بابایی اهری، مهدی، **آیین نامه برابری فرصت های معلولان سازمان ملل متحد**، سازمان مشاور فنی و مهندسی شهر تهران، پاییز ۱۳۷۳.
۳. بهمنی قاجار، محمد علی، **دادرسی عادلانه بر پایه قانون احترام به آزادی های مشروع و حفظ حقوق شهروندی**، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۲۳۹ و ۲۴۰، مرداد و شهریور ۱۳۸۶.
۴. بهمنی قاجار، محمد علی، **حق مسکن**، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۲۸۳، بهار ۱۳۹۰.
۵. بیکنس، برایان، **فرهنگ نظریه حقوقی**، ترجمه محمد راسخ، نشر نی، تهران، ۱۳۸۹.
۶. پورجعفر، محمدرضا، **درک انسان از فضای شخصی و اجتماعی** (معرفی کتاب بعد پنهان، نوشته ادوارد هال)، کتاب ماه هنر، شماره ۱۵۵، مرداد ۱۳۹۰.
۷. ذاکریان، مهدی، **مفاهیم کلیدی حقوق بشر بین المللی**، نشر میزان، ۱۳۸۳.
۸. زاهدی اصل، محمد، **رفاه اجتماعی**، تهران، انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی، چاپ اول، ۱۳۸۱.
۹. طباطبایی مؤتمنی، منوچهر، **آزادی های عمومی و حقوق بشر**، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ سوم، ۱۳۸۲.
۱۰. عراقی، سید عزت اله، **حقوق کار (۱)**، تهران؛ سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، ۱۳۸۴.
۱۱. علوی، سید امین اله / رشید کابلی، مجید، **اشتغال معلولین**، تهران، موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه ریزی، ۱۳۸۱.
۱۲. فرهد، مژگان، **توانبخشی مبتنی بر جامعه و آموزش و پرورش فراگیر**، نشریه روان شناسی و علوم تربیتی، شماره ۸، ۱۳۸۲.
۱۳. شورای برنامه ریزی سازمان بهزیستی کشور، به سوی نظام جامع رفاه اجتماعی، تهران، انتشارات سازمان بهزیستی و دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، چاپ اول، ۱۳۷۹.
۱۴. فاضلیان، سید محمد جواد، **اخلاق اجتماعی کرامت محور**، مجله بشارت، شماره ۶، مرداد و شهریور ۱۳۸۶.
۱۵. قاری سید فاطمی، سید محمد، **حقوق بشر در جهان معاصر**، دفتر دوم نشر شهردانش، چاپ دوم، ۱۳۸۹.
۱۶. مارکارو، دیوید، **رفاه اجتماعی (ساختار و عملکرد)**، ترجمه محمد تقی جغتالی و فریده همتی، انتشارات دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، چاپ اول، ۱۳۷۸.
۱۷. منصوری، محمد، **قوانین و مقررات سازمان بهزیستی کشور**، انتشارات؛ سازمان بهزیستی، چاپ اول، سال ۱۳۷۶.
۱۸. مدنی (قهفرخی)، سعید، **به سوی نظام جامع رفاه اجتماعی**، تهران، انتشارات سازمان بهزیستی کشور و دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، چاپ اول، ۱۳۷۹.
۱۹. نودهی مقدم، افسون، **مبانی توانبخشی**، زیر نظر دکتر محمد تقی جغتایی، انتشارات دانشگاه علوم بهزیستی و

توانبخشی، تهران، چاپ اول، زمستان ۱۳۷۲.

۲۰. نودهی مقدم، افسون، **مبانی توانبخشی**، زیر نظر دکتر محمد تقی جغتایی، تهران انتشارات دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، چاپ سوم، ۱۳۸۵.

۲۱. هاشمی، سید محمد، **حقوق و آزادیهای سیاسی**، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۸۴.

۲۲. هلاندر، اینار، **راهنمای برنامه ریزی ملی توانبخشی**، ترجمه دکتر علی چابک، احمد نظر، تهران نشر دانژه، چاپ اول ۱۳۸۳.

۲۳. یاوری، اسدالله، **حق برخورداری از آیین دادرسی منصفانه و آیین دادرسی نوین**، حقوق اساسی، سال دوم، شماره دوم، تابستان ۱۳۸۳.

ب: لاتین

1. Hoeman shirhey Pollock (1992) "umbrella for Health care" Holistic nursing practice, vol6, Issue 2.
2. Riggat, T.f & maki Dennisr, handbook of rehabilitation Counseling, Springer Publishing company New york, 2004.
3. Solomon/Andrew, "The New wave of Autism Rights Activists" New york magazine, Retrieved October 30, 2011.

Documents

4. 48/96/un, Standard Rules on the Equahization of opportunities for persons with Disabilities (1993).
5. ADA Standards for accessible design (2010).
6. australian Disability Discrimination Act 1992.
7. Australian disability Standards for accessible Public transport (2002).
8. canadian Human Rights Act 1977.
9. convention on the Rights of chihd.
10. Convention on the Rights of Persons with Disabihties (2006).
11. ethiopian proclamation concerning the rights of disabled persons to employment. (proclamation No. 101/1994 of 26 August 1994).
12. European Convention on Human Rights (ECHR).
13. Health Insuraco Portability and Accountability ACT9.
14. International convenation on Economic, Social and cultural Rights Vocational Rehabilitation (Disabled) Recommendation, 1955 (No,99).
15. Law on the protection of Disabled persons 1990.
16. New Zealand Human Rights Act 1993.
17. persons with Disabilities (inda Equal opportunities Protection of Right and ful participation Act (1995).
18. standards for state and local government facilities (2010).
19. Sweden prohibiting Discrimination in working Life against persons with Disabilities 1999.
20. Thailand Rehabilitation Disabled persons Act 1994.

Websites

21. www.uhh.hawaii.edu/ronald/HandicapDefinition.html
22. [http:// www.shopes.com/hanguage/offense/handicap.asp](http://www.shopes.com/hanguage/offense/handicap.asp)
23. www.merriam=Webster.com/dictionary/handicap

24. http://www.Presstv.ir/detail_fa/275877.html

25. <http://handicap.com>

Review on the Rights of the Disabled in Iran (in the light of civil & welfare support of the government)

Abstract

The disabled as a minority community are subject to violation of their rights; therefore, replacement of “sympathy-centered” attitudes with the “right-oriented” ones is a vital necessity in the area of social life and legislative efforts. In this paper according to the hypothesis of non-observance of the principle of equality and equity and also the lack of strong executive sponsorship to relevant laws and regulations, the necessity of their revision has been studied. Accordingly, coming out of necessity, disability and its related concepts, with regard to the attitude of domestic laws of some countries and international legal documents, have been redefined to clarify the matter. Then the government’s duties are reviewed and evaluated in two parts of civil and welfare supports with the respect of some of the necessity of human rights, international rules, national regulations of other countries, constitution and the laws and regulations in Iran and also with regard to the principle of equal utilization of opportunities, affirmative action and the essential leniency arrangements for the disabled. Its strengths and weaknesses in legislation and administrative procedures have been evaluated and identified according to the rules and realities of the community. This article attempts to provide a mechanism to promote the protection of disability rights, improve the current situation and changes in public attitudes toward this class and on the other hand, clarify the necessity of reform, development and production of appropriate regulations in a way that guarantees their rights.

Keywords

Disability, rehabilitation, welfare, equality, government assignments, human rights.